

ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я В ДОКУМЕНТАХ ГЕТЬМАНА І. МАЗЕПИ (XVII СТ.)

У статті розглянуто інтерпретацію документів І. Мазепи щодо історії Північного Причорномор'я. Документи І. Мазепи є частиною бібліотечних фондів НБУВ та російських архівів. Вони відображають події історичного процесу навколо фортеці Очаків у XVI-XVII ст. Листи гетьмана І. Мазепи – історичний матеріал щодо Причорномор'я та фортеці Очаків у XVII ст.

Ключові слова: історичні джерела, фортеця Очаків, козацтво, гетьман.

Локальна історія України є органічною частиною національної та європейської культури. Історичні події окремої місцевості України дають можливість подивитися на історичний процес певної епохи новим поглядом чи побачити нові нюанси історичних поворотів, які вплинули на ментальність та духовність нації. Імовірно, європейській підхід до локальної історії означає описування конкретного локального матеріалу, створення підстави для пояснювальних узагальнень. Чарлз Фіт'ян-Адамс у праці "Re-thinking English Local History" ("Переосмислюючи англійську локальну історію", 1987 р.) стверджує, що "провінцію" можна розглядати як "мікросмос цілого суспільства". Листування С. Палія та І. Мазепи кінця XVII століття щодо військових подій у Причорномор'ї висвітлюють роль козацтва в локальній історії слов'яно-османського прикордоння.

Сучасний український історик О. І. Галенко в статті "Забута скарбниця культури турецьких народів" (2007) справедливо відзначає існування історіографічних штампів, які залишилися з часів радянської історіографії. Минуле України та Туреччини "від якого залишилася лише пам'ять про козацькі набіги на Анатолію чи работоргівлю, не виглядає привабливо". Автор вважає, що дослідження українсько-турецьких зв'язків потребує формування нової наукової парадигми, здатної задати нові цілі пошуку. Україна може відкритися для турків у ролі скарбниці їхньої власної втраченої традиції [2, с. 4]. Сьогодні маємо можливість завдяки історичним дослідженням в архівосховищах вітчизняних та зарубіжних архівів, маловідомим картографічним фондам Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ) простежити формування мирних дипломатичних, торговельних відносин між фортецею Очаків та польською, українською, турецькою сторонами в XVI-XVII ст.

Між Очаковом та Білгородом у XVI ст. існували торговельні зв'язки. Це можливо пояснити тим, що округа фортеці Очаків у XVI ст. була малозаселеним районом Османської імперії. На цих землях не було широкоосвоєних господарських просторів. Тому адміністрація фортеці Очаків мала зацікавленість в активізації торгівлі, яка поповнювала казну міста прибутками від работоргівлі, торгівлі з іноземними купцями, які приходили до фортеці не обминаючи Білгорода. Уже на початку XVI ст. у фортеці Очаків складаються традиції работоргівлі [7, с. 297]. Але роль фортеці Очаків у торговельних операціях Криму та Туреччини не була домінуючою. Можна відзначити, що в XVI ст. перші позиції в торгівлі рабами продовжують належати Кафі. Турецькі міста-фортеці в Північному Причорномор'ї, зокрема й фортеця Очаків, відіграють другу роль у товарообігу живим товаром з України та Польщі [8; 9].

Така історична ситуація турецько-татарського прикордоння складається протягом XVI-XVII століть.

Гетьман І. Мазепа, який тривалий час перебував на військовій службі в польського короля, звичайно, був знайомий із польською військовою тактикою та

військовими поглядами польських гетьманів щодо турецько-татарського прикордоння. Військовий досвід козацтва гетьман продовжує вдосконалювати та використовувати на практиці, що й відображають документи гетьмана І. Мазепи та листування із С. Палієм у другій половині XVII століття.

Актуальним є з'ясування стратегічної ролі міста-фортеці Очаків у XVI-XVII ст. в історії України. Саме розв'язання цього історичного питання дозволяє пояснити той факт, що турецько-татарське прикордоння стає пріоритетом зовнішньої політики українських гетьманів Б. Хмельницького та І. Мазепи.

Гетьман І. Мазепа в XVII ст. стає головним військовим консультантом Петра I щодо "східного питання". Український гетьман доклав значних зусиль до збереження козацьких військових традицій у Північному Причорномор'ї. Знання І. Мазепою військової ситуації на турецько-татарському прикордонні наприкінці XVII ст. дозволило І. Мазепі укріпити та вдосконалити військовий потенціал козацької еліти й зберігати рівновагу у військовому протистоянні з Кримом.

Головним досягненням І. Мазепи стало утвердження нових Московських статей, які скасували низку важливих положень Каламакської угоди 1687 року, що була нав'язана Мазепі Голіциним при вступі на посаду гетьмана. Московські статті стали тим документом, які регулювали відносини Гетьманщини з Росією протягом гетьманування І. Мазепи. Це був кардинально новий документ, добутий гетьманом у нелегких дебатах із дяком Посольського приказу. У ньому передбачено встановлення "оренд", скасованих Голіциним, які давали головний прибуток, а значить й економічну незалежність гетьманському уряду. До 1708 року оренда давала кожен рік до 180 тис. золотих. На ці гроші І. Мазепа тримав наймане полювальне військо, переозброював козацькі формування, будував храми українського бароко, розвивав освіту, культуру. Московські статті укріплювали владу гетьмана та автономію Гетьманщини. Гетьман отримав виключне право земельних пожалувань в Україні. І. Мазепа став здійснювати свою нову внутрішню політику. Петру I був потрібен сильний військовий союзник. Починалося десятиліття боротьби з Туреччиною, у якому українські козаки взяли участь. Зусилля гетьмана з налагодження гідної оборони України з півдня призвели до укріплення його військового авторитету в очах російського уряду. І. Мазепа стає важливим стратегічним та військовим консультантом Петра I у питаннях захисту територій Російської імперії від експансії з боку турецько-татарського прикордоння та отримує необмежену довіру російського імператора щодо проведення військових заходів у південному напрямку [6, с. 297]. Відносини І. Мазепи та С. Палія щодо захисту південних українських територій від татарських вторгнень досліджувались істориками С. О. Павленко в монографії "Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники" (2004), російською дослідницею Т. Г. Таіровою-Яковлевою в монографії "Мазепа". (2007). Але автори історичних праць не відзначають листування між гетьманом та фастівським полковником як окрему частину історичних подій історії Північного Причорномор'я. Роль гетьмана І. Мазепи в Причорноморському регіоні показана в документах, вміщених у книгах "Доба гетьмана Івана Мазепи в документах" (2007) [3, с. 1144], "Листи Івана Мазепи" (1687-1681. Т.1., упорядник та автор передмови В. Станіславський) [4, с. 77]. Тема участі І. Мазепи в подіях Північного Причорномор'я в другій половині XVII ст. частково розглянув В. В. Станіславський у джерелознавчій статті "До історії взаємин Війська Запорозького з Буджацькою Ордою в 1699-1700 рр." (2008) [5, с. 157]. Автор відзначає, що криза у взаєминах Буджаку з Кримом штовхала буджакців до пошуку захисту в Росії. Гетьман І. Мазепа був не лише посередником, а й впливовою стороною при вирішенні цього питання. З його позицією рахувалися як у Буджаку, так і в Москві. Систематичні заходи І. Мазепи щодо збору інформації про політичну ситуацію в Буджацькій Орді пояснюються тим, що ситуація на півдні могла мати значний вплив на Гетьманщину. Аналіз листування С. Палія та І. Мазепи дає підстави стверджувати, що аналогічною була ситуація що до міста-фортеці Очаків. Гетьман, спираючись на підлеглих полковників систематично одержував інформацію щодо міста-фортеці

Очаків та округи. Листи С. Палія до гетьмана І. Мазепи, які належать до 90-х років XVII століття, маловідомі широкому загалу сучасних дослідників. Ці листи висвітлюють проблему Північного Причорномор'я і "Турецьку тему". Відомо, що в радянські часи "Турецька тема" щодо України практично була мало розробленою. Ці документи демонструють процес колоборації в Україні, коли козацька еліта висловлювала бажання співпраці з монархічною владою імперського центру Росії. З іншого боку, ці документи демонструють процес поступової зміни історичної ролі українського козацтва в Північному Причорномор'ї у 90-х роках XVII ст. Козацька еліта починає розглядати походи в Північне Причорномор'я, Крим як військові послуги гетьману та православному государю. Листи дають історичний матеріал, який свідчить про ретельну підготовку військових операцій, їхню оперативність, продуманість. Можна впевнено стверджувати, що І. Мазепа бачив у фастівському полковнику насамперед військового фахівця, високого професіонала на якого можна було покласти складне завдання військових походів на південь. Очевидно, саме таким чином відображався європейській підхід гетьмана до оборони південних кордонів. Український гетьман дуже добре розумів складність процесу постійного стримування амбіцій Османської імперії в Північному Причорномор'ї силами українського козацтва. Тому він не робив свій вибір серед випадкових людей, а опанував найкращий і правильний шлях у військовій справі, роблячи ставку на військовий професіоналізм С. Палія.

Листи свідчать, що фастівський полковник та його козаки були добре обізнані з географічними особливостями Північного Причорномор'я, тактикою та стратегією турецько-татарського війська. "Письмо конюшого охотничього полковника Семена Палія к гетману Мазепе о разбиении им отряда татар. Май 21. 1690" яскраво демонструє відповідальне ставлення С. Палія до військових походів на Південь. С. Палій пише, що його лист "служит целее службы его православной монархии и Царскому светлomu величеству". С. Палій повідомляє, що ходив до Чорного моря відповідно до поданих указів "и громил неприятеля с Крыма". Козацьке військо було при полковому есаулі, козаки якого "много неприятеля половили гоняючи". Козаки неприятеля "счастливы...преодолели и превзошли, получили победу над многими улусами неприятельскими". Вони дійшли до Перекопа, зупинившись на цьому місці, оскільки татар було значно більше та тьма татарська була значно сильною. Татар "положивши, козаки пострадали...но возвратились счастливо". Полковник указує, що військові послуги свої виражає "мало повинно...а на дальше стараючи". Полковник просить гетьмана І. Мазепу дати слово своє "с высокой протекции...даше оной хода". Ця висока протекція гетьмана мала впливати й діяти як позитивний момент покровительства для майнового добра та долі полковника. Крім того, С. Палій звертався в листі до І. Мазепи з проханням у царську інстанцію донести про козаків, сказати царю "слово". З цього листа можна зробити висновки, що вдалі походи фастівського полковника в Північне Причорномор'я і Крим стали запорукою тривалого покровительства гетьмана та взаємовигідних відносин козацтва з царською владою Російської імперії [10]. "Письмо конюшого охотничього полковника Семена Палія к есаулу Киевского полка Барановскому о приходе орды под Ракитку 14 июня 1690" – документ, який свідчить про те, що справа охорони українських кордонів з боку Північного Причорномор'я цілком перебувала в руках гетьмана та його адміністрації. Фастівський полковник сповіщає про прихід татарської орди в місто Ракітку. Він просить вислати з України війська та почати збір християн, які мають можливість та коней іти в поле, "с пограничной постановке..." Полковник писав із Фастова, що тими християнами має намір озброїти свій полк [11]. "Письмо Семена Палія к гетману Мазепе с просьбой прислать ему в помощь войска для похода в Крым, июль 1691" – документ, у якому С. Палій описує подробиці військового походу в Крим [12]. Лист розпочинається словами: "...ясновельможный милостивый пане гетман, пане добродий мой великий". Фастівський полковник називає польовою повинністю шлях до Дніпра. Він пише гетьману, що замислили з козацьким товариством перехід через Дністер до пограниччя неприятельського, але козаки зустріли перешкоди зовнішні. З

другого боку Дніпра йшли каравани турків із земель Високого Еланця до міста Царського (Константинополя). Фастівський полковник нагадував, що російський цар дав наказ ту пустелю пройти "безпечно" й до неприятеля піти в Крим до позначеного строку. Полковник сповіщає, що з татарським військом знаходиться хан. У цьому поході козаки зустріли господаря волоського. Тому в цьому листі С. Палій просить прислати війська, які мають чинити військовий промисел "в короткий час". Фастівський полковник просить гетьмана прийняти службове прохання та в своїй високій ласці прийняти військові послуги полковника. Лист дає підстави стверджувати, що полковник та козацька старшина були зацікавлені в походах у Північне Причорномор'я та Крим. Ці походи гарантували певну грошову винагороду, військовий грабунок, здобич, покровительство гетьманської та царської влади. Російська імперія заохочувала козацтво до військової служби на турецько-татарському прикордонні, успішно проводячи військовими заходами антиосманську політику.

Листування І. Мазепи та С. Палія з питань захисту південних кордонів України у 90-х роках XVII століття свідчить про значний військовий досвід українського гетьмана та козацького полковника у справі підготування козацьких військових формувань до військових походів на територію турецько-татарського прикордоння. Листи є документами з Російського державного архіву стародавніх актів. Вони свідчать про розвиток військової справи в Україні в добу Гетьманщини. "Письмо полковника С. Палія к гетману И. Мазепе о разбиении им двух салтанов, возвращавшихся из Венгрии в Крым. 4 апреля 1691 г." є маловідомим архівним документом Мазепиної доби. Аналіз тексту листа дає підстави стверджувати, що С. Палій розглядає свої походи як лицарські послуги до високої волі гетьмана. Полковник повідомляє, що дочекавшись двох солтанів, козацьке товариство "ударило по ним на самой Пересипи", і тих татарів до Очакова "козаки шляхом погналі". На шляху від Пересипи до Очакова відбулися військові сутички. Солтани "припали на Кош", але не змогли нічого вдіяти, оскільки при Коші було досить людей бувалих [13, с. 1].

Можна припустити, що С. Палій у 1691–1692 роках декілька разів ходив військовими походами під стіни фортеці Очаків. Про ці військові операції докладно доносили І. Мазепі. Змістовним історичним джерелом залишається "Звіт про дипломатичну місію в Крим піддядого Василя Айтемирова. 1692–1695 рр." Документ був надрукований у книзі "Військові компанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах" (2009). Російський посланець доносить, що Кемал бей говорив, "что между Московским государством и крымским юртом почались о добрых мирных делах пересилки". Зазначено, що під турецькі міста приходили царські військові люди. Приходили козацькі війська під Очаків, "а предводителем у тех войск полковник Палей". У містах ці війська чинили різні розорення туркам і татарам, забираючи в полон прикордонне населення з турецької сторони. Піддядчий Василь Айтеміров відповідав кримській стороні, що на царській службі полковник Палей не служив. Але російський посланець чув, що є такий полковник на стороні польського короля. Кемал бей говорив, що були із С. Палієм знатні полковники гетьманського регименту, імена яких йому відомі. Можна припустити, що походи С. Палія під стіни фортеці Очаків у цей період були відомі українському гетьману і сплановані урядом Російської імперії. Походи С. Палія під фортецю Очаків 1692 року стали частиною військового протистояння на османо-слов'янському порубіжжі, про яке був добре проінформований український гетьман. Між Османською імперією та Росією вже починав визрівати конфлікт за домінування над територіями Причорномор'я, який вирішився лише в кінці XVIII ст. У "Звіті про дипломатичну місію в Крим" повідомляється про те, що кримські орди приходили під українські міста в 1692 році, роблячи значні розорення [1, с. 1054].

У червні 27 числа 1693 року був надісланий лист полковника С. Палія до гетьмана І. Мазепи про дії татар за Дністром: "Письмо полковника С. Палія к гетману И. Мазепе о своих действиях против татар за Днестром. 27 июня 1693 г." Полковник

С. Палій доносить гетьману І. Мазепі, що за Дністром стояли війська "самого хана кримського". У містах, де татари тримали кочові поселення вони зазнали "меча християнського". Військові операції козацького товариства С. Палія відбувалися біля фортеці Тягінь та Іслан-міста [14, с. 1].

Лист полковника С. Палія до гетьмана І. Мазепи, який було надіслано в лютому 1697 року, містить факти про розвиток козацької розвідки в районі турецько-татарського прикордоння в 90-х роках XVII століття. Документ має назву "Письмо С. Палія к гетману И. Мазепе о получении им писем полковника Брацлавского и разных вестях о действиях против крымских татар. Февраль 1697 г." У листі полковник С. Палій сповіщає гетьмана про отримання листів від полковника Брацлавського, про дії проти кримських татар. С. Палій бере на себе обов'язок регулярно надсилати листи гетьману про татарські вторгнення з півдня згідно з тією інформацією, яку йому постійно надсилають підлеглі полковники [15, с.1].

Гетьман опікується про регулярне надсилання до козацьких формувань, які ходять на південні кордони, провіанту, зброї, військової амуніції. У грудні 1699 року С. Палій надсилає лист до гетьмана І. Мазепи з подякою за надсилання білого заліза, свинця, олова. Можна припустити, що військова зброя з цієї сировини виготовлялася в цей період на Правобережжі за наказом полковника. Лист має назву "Письмо Семена Палія к гетману И. Мазепе с благодарностью за присылку белого железа, свинца и олова и о посылке к нему трех польских грамот". У листі полковник доносить, що згідно з наказом гетьмана він посилав за Дніпро товариство полкове до Білгородського селища (турецька фортеця Акерман). Під час цього походу частина козаків була визволена з неволі бусурманської [16, с. 1].

Російський уряд підтримував С. Палія в його спільній із гетьманом боротьбі проти турків та татар, але не бажав потурати йому в інцидентах із Польщею. Тривалий час Палій перебував між Польщею, з одного боку, І. Мазепою та Москвою – з іншого. Таким чином, тривалий час зберігалася рівновага між С. Палієм, І. Мазепою, польською та російською сторонами, щодо турецько-татарського прикордоння. Польський гетьман Яблоновський високо цінував воєнний хист С.Палія. Фастівський полковник брав участь у важливих для Польщі походах зокрема, проти Буджацької орди. С. Палій брав участь у південних воєнних операціях на боці І. Мазепи та російського царя. У березні 1694 року С. Палій разом із кількома лівобережними полками проводив операції проти Кизикермена, у літку – проти Очакова. А у вересні – проти буджацьких татар. До С. Палія прихильно ставилися Польща та Москва, сприймаючи його як досвідченого військового фахівця саме з питань військових походів на південь у степи Північного Причорномор'я. Військові операції, які проводили І. Мазепа та С. Палій під Очаковом, Кизикерменом і в Буджацьких степах, можна вважати підготовчими заходами для походів Петра I та І. Мазепи на Південь у 1695 і 1696 рр. [18]

Листування С. Палія та гетьмана І. Мазепи в кінці XVII ст. свідчить, що на Гетьманщині існував подібний до європейських армій ідеал мужності. У європейських арміях та козацьких військових формуваннях в Україні хоробрість та мужність були тісно пов'язані з поняттям честі. Ідеал мужності існував у шведській армії Карла XII та російській армії Петра I в часи Північної війни. Намагання керуватися цим військовим ідеалом було притаманне й гетьману І. Мазепі під час військових дій козацтва в Північному Причорномор'ї в другій половині XVII ст. Військовий ідеал мужності впливав із культури ведення війни, властивої офіцерському корпусу європейських армій. Здебільшого це були відлуння ранніх епох, тіні середньовічного лицарського світогляду, схрещеного з притаманним новітній добі ідеалом *gentilhomme* (людини шляхетського стану (франц.), як указує сучасний шведський історик Петер Енглунд в історичній праці "Полтава" (2009) [17, с. 348]. Можна припустити, що саме ідеал мужності та військовий досвід І. Мазепи щодо Північного Причорномор'я стали важливими підставами для Карла XII, який залучає до своєї армії козацькі формування І. Мазепи в часи Північної війни.

Таким чином, історичні документи, які вдалося проаналізувати щодо "мазепиних часів" у Північному Причорномор'ї, дають підстави стверджувати, що фортеця Очаків залишилась у другій половині XVII століття важливим стратегічним пунктом Османської імперії. Місту-фортеці Очаків І. Мазепа приділяє підвищену увагу, залучаючи до військової справи на турецько-татарському прикордонні підлеглих полковників. Військовий досвід у Північному Причорномор'ї стає частиною козацького військового мистецтва. Цей досвід високо оцінив Карл XII у часи Північної війни та військового відступу від Полтави до Очакова. У XVIII ст. його високо цінували російські полководці під час російсько-турецьких війн.

Проблематика інтерпретації історичних джерел щодо історії християнсько-мусульманського кордону залишається найбільш актуальною та популярною в сучасній українській історіографії. Дослідження з локальної історії Північного Причорномор'я дозволяють простежити політичні та ментальні пласти української, польської, турецької історії в загальноєвропейському контексті в XVI–XVIII століттях. Наприкінці XX – на початку XXI століть в Україні розпочався справжній ренесанс "Мазепіани" в історичній науці. Тема І. Мазепи та турецьких територій Північного Причорномор'я цікава та актуальна для дослідників України, Росії, Польщі, Швеції, Туреччини.

Польські історичні джерела фондів НБУВ, архівні документи залишають для дослідників широке коло питань щодо розвитку військової справи на теренах України та турецько-татарського прикордоння в козацьку добу XVI–XVII століть.

Список використаних джерел та літератури

1. *Військові компанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах* / Упоряд. С. Павленко. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – 1054 с.
2. Галенко О.І. *Забута скарбниця культури турецьких народів* / О.І. Галенко // *Україна–Туреччина: історія культурних зв'язків і співробітництво на сучасному етапі. Всеукраїнська наукова конференція. Тези доповідей.* – Київ, 2007. – С. 4-5.
3. *Доба гетьмана Івана Мазепи в документах* / Упоряд.: С.О. Павленко. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. – 1144 с.
4. *Листи Івана Мазепи. 1687–1691.* / Упор та автор передмови В. Станіславський. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2002. – Т. 1. – С. 77.
5. Станіславський В.В. *До історії взаємин війська Запорозького з Буджацькою Ордою в 1699–1700 р.р.* / Станіславський В.В. // *Надчорномор'я у IX ст. до н.е. – на початку XIX ст. студії з історії та археології.* – К.: Інститут історії України НАНУ, 2008 – С. 157–162.
6. Таирова-Яковлева Т. *Приятель гетмана-злодея. Как Мазепа Петра к власти приводил* // Т. Таирова-Яковлева // *Родина.* – 2007-№ 11 – С. 26–31.
7. Якубова Т. А. *Історія фортеці Очаків XVI–XVIII ст.. У контексті дослідження суспільних відносин* / Т. А. Якубова // *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства.* – К., 2004 – С. 297–301.
8. Якубова Т.А. *Маловідомі історіографічні та рукописні фонди Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського щодо питань середньовічної історії міста-фортеці Очаків(XVI)* / Т.А. Якубова // *Праці центру пам'яткознавства. Випуск 14.* – К., 2008. – С. 192–204.
9. Якубова Т. А. *Місто-фортеця Очаків як стратегічний та торговельний центр турецько-татарського прикордоння XVI ст.* / / Т.А. Якубова // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірка наукових статей. Випуск 16.* – К., 2007. – С. 178–182.

10. РГАД (м. Москва) "Письмо конюшего охотничьего полковника Семена Паля к гетману Мазепе о разбиении им отряда татар. 1690, май 21." Ф. 124. "Малороссийские дела" оп. 3. спр. 655. – С. 1-3.
11. "Письмо конюшего охотничьего полковника Семена Паля к есаулу Киевского полка Барановскому о приходе татарской орды под Ракитку. 1690, июня 14." Ф. 124. оп. 3. спр. 664. – С. 1-3.
12. "Письмо Семена Паля к гетману Мазепе спресьбою прислать ему в помощь войска для похода в Крым. 1691, июль 1691" Ф. 124. оп. 3. спр. 750. – С. 750.
13. РГАД (м. Москва) Письмо полковника Паля к гетману Мазепе о разбиении им двух Салтанов, возвращавшихся из Венгрии в Крым. 4 апреля 1691 г. Ф. 124. оп. 3. спр. 723. – С. 1.
14. РГАДА (м. Москва) 27 июня 1693 г. Письмо полковника С. Паля к гетману И. Мазепе о своих действиях против татар за Днестром. Ф. 124. оп. 3. Спр. 906. – С. 1-4.
15. РГАДА (м. Москва) Февраль 1697 г. Письмо С. Паля к гетману И. Мазепе о получении им писем полковника Брацлавского и разных вестях о действиях против крымских татар. Ф. 124. оп. 3. Спр. 1099. – С. 1-2.
16. РГАДА (м. Москва) Декабрь 1699 г. Письмо Семена Паля к гетману И. Мазепе с благодарностью за присылку белого железа, свинца и олова и о посылке к нему трех польских грамот. Ф. 124. оп. 3. Спр. 1167. – С. 1-2.
17. Енглунд П. Полтава: Розповідь про загибель однієї армії / Пер зі швед. О. Сенюк / Петер Енглунд. – Харків: Фоліо, Стокгольм: Шведський ін-т, 2009. – 348 с.
18. Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба / Б. Крупницький. – Київ.: Видавництво Україна, 2003 – 240 с.

SUMMARY

"Local history of Region of North Black Sea coast in documents by hetman I. Mazepa (XVII century)." The article with the process of scientific discovery historical source, documents of hetman Mazepa in Russian archives. In analyzes the state of historical events around Ochakiv. The part book funds of libraries has the historical process around Ochakiv fortress in XVI– XVII century. Letter by Ivan Mazepa which is a part of historical process of the Black Sea fortress of Ózi in XVII century.

Key words: historical source, Ochakiv fortress, Cossack, Hetman.

АННОТАЦІЯ

В статті розглядаються історичні джерела, документи І. Мазепи, які містять факти локальної історії Північного Причорномор'я. Документи І. Мазепи є частиною бібліотечних фондів НБУВ та російських архівів. Вони відображають історичний процес навколо фортеці Очаків XVI– XVII ст.

Письма гетьмана І. Мазепи відображають історію Причорномор'я та фортеці Очаків XVII ст.

Ключевые слова: исторические источники, крепость Очаков, казачество, гетман.